

Ігор Коцан

ІДЕЇ ЄВГЕНА СВЕРСТЮКА В КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Проаналізовано спадщину Є. Сверстюка в аксіологічному аспекті. З'ясовано, що ієрархію суб'єктивних цінностей філософа й правозахисника увінчує незалежна особистість у національно-духовній парадигмі. Простежено концепції Є. Сверстюка в контексті гуманізації освіти.

Ключові слова: гуманізація освіти, ціннісні орієнтації, моральний авторитет, духовність, особистість.

Демократизація сучасного українського суспільства зумовила переосмислення освітнянських завдань. Серед нових соціально-педагогічних принципів виділяється гуманізація освіти, яка передбачає зміну стилю педагогічного спілкування від авторитарного до демократичного.

Філософське трактування гуманізму ґрунтується навколо системи світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, її високе призначення та право на самореалізацію [11, с. 134]. Психологічний зміст гуманності зумовлений суспільними нормами, які на рівні свідомості виражаються у формі співчуття та співпереживання і практично реалізуються в діяльності та спілкуванні [3, с. 93]. Проблеми освіти як фактору формування духовності сучасної особистості в умовах глобалізації суспільних процесів – предмет досліджень спеціалістів різних галузей. Обстоюючи різні концепції, учені сходяться в усвідомленні процесу гуманізації як визначальної тенденції сучасної вищої освіти, що зосереджена на особистісному розвитку. М. Романенко зауважує: «якщо раніше основним компонентом навчально-виховного процесу були знання, то зараз – особистісний розвиток і формування цілісної особистості» [4, с. 22]. Вагомий аргумент гуманізації – утвердження духовності як основи морального здоров'я людини. «Перспектива людства в кінцевому розумінні – у його високій духовності», – наголошує В. Андрущенко [1, с. 7]. На думку І. Смолюка, дослідження закономірностей становлення й розвитку рис гуманності студентів, а також механізму їх функціонування – важли-

вий аспект відродження національної духовності громадян суверенної України без певних ідеологічних догм та випадковості [9, с. 10].

У контексті гуманізації освіти актуальне звернення до надбання духовних лідерів нації, яким повною мірою є Євген Сверстюк. В'язень сумління, про якого інший дисидент Олесь Шевченко сказав так: «людина високої одухотвореності й енциклопедичних знань, письменник і філософ, один із залізних стопів, які тримали і тримають українське небо» [8, II, с. 525].

Незважаючи на значну поширеність доробку Є. Сверстюка, осмислення ідей філософа триває. Влучно окреслив значення постаті та перспективи засвоєння його спадщини І. Дзюба: «У духовному і суспільному житті нинішньої України Євген Сверстюк активно присутній не лише своїми літературними і культурологічними працями, публіцистичними виступами, громадською і конфесійною діяльністю, а й як виразна етична величина, певний моральний авторитет для багатьох. Хоча зроблене ним ще далеко не всіма оцінене» [2, с. 632].

Мета статті – простежити концепції особистості в житті й діяльності Є. Сверстюка; визначити аксіологічні параметри його спадщини з огляду на сучасний освітній процес.

Загальнолюдські та національні світоглядні орієнтири Є. Сверстюка прозирають із його публіцистики, есеїстики, епістолярію. Виражені в різний спосіб міркування демонструють сформовану систему ціннісних орієнтирів. Визначальні у світогляді мислителя і правозахисника поняття свободи, гідності, добра, істини у світлі християнської моралі. Особисту свободу Є. Сверстюк тісно пов'язує зі свободою цілого народу й трактує насамперед як право вибору. Гідність він ставить вище за життя. Тільки вільна особистість із почуттям власної гідності спроможна осягнути загальнолюдські ідеали добра й істини.

Психолог за освітою й правозахисник за покликанням Є. Сверстюк розглядав людську гідність як основоположну філософську, правову та психологічну категорію. У такому аспекті його міркування суголосні гуманістичним ідеям європейської культури.

Проблема гідності людини – одн з головних у філософії. Французькі просвітники, передусім Ж.-Ж. Руссо, П. Гольбах, К.-А. Гельвецій, згодом німецькі філософи І. Кант, І. Фіхте та Г. В. Ф. Гегель пов'язують поняття людської гідності з проблемою свободи духу.

Наріжним каменем аксіологічної ієрархії Є. Сверстюка є людина: «Особа – найвища цінність, порівняно з усіма земними цінностями. Бо особистість є відображенням Особи Христа... На ній тримається громадянське суспільство» [9, с. 238]. Розуміння людської особи як подоби Бога реалізується через прагнення до вдосконалення. Однак на цьому шляху людина аж ніяк не може бути засобом. Є. Сверстюк послідовно дотримується європейської гуманістичної тенденції: «Людина може бути метою і не може бути засобом. Цей кантівський постулат по суті є основою прав людини» [6, с. 2]. Поняття *особистість* у трактуванні Є. Сверстюка еволюціонує до неповторної індивідуальності: «Бог створив Людину, а не “маси”. І вона має знайти свою дорогу. Передусім самоусвідомитися» [8, I, с. 290].

Ці думки філософ намагався донести до молодих людей України у різний спосіб. Він виступав на численних форумах, конференціях, вечорах, радіо й телебаченні в Україні та за кордоном. Є. Сверстюк був безвідмовним, коли його просили виступити перед молоддю. Зустрічі зі студентами завжди були творчими, часто мали дискусійний характер.

У бесідах із молоддю Є. Сверстюк сформував цілий кодекс людини. На запитання про чесноти української сучасної молоді він відповів: «Вони, по суті, не змінюються. Це катехизмові правди, відомі з дитинства. Скажімо, дев'ять плодів Святого Духа: любов, радість, мир, терпеливість, доброзичливість, милосердя, віра, лагідність, поміркованість» [5, с. 5]. Відомий правозахисник також відзначив, що сьогодні робить актуальні акценти на чесності й гідності. У контексті революційних подій останніх років Є. Сверстюк зауважив; що «Майдан їх підіймає разом з почуттями справедливості, солідарності, безкорисливості» [5, с. 5].

Тема боротьби за утвердження національних ідеалів завжди була актуальна для українців. На зустрічах зі Є. Сверстюком сучасна молодь проявляла інтерес до дисидентського руху, намагалася зрозуміти світогляд легендарного покоління шістдесятників. Як відомо, шістдесятництво – це громадсько-культурний рух, який зародився в молодіжному середовищі. Організовані у 1959–1960 рр. Клуб творчої молоді «Сучасник» (Київ) та 1962-го клуб «Пролісок» (Львів) стали осередками альтернативної національної культури. Окрім студентів київських вишів, членами клубу були такі знакові постаті, як Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Василь Симоненко, Ста-

ніслав Тельнюк, Алла Горська, Людмила Семикіна, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Галина Зубченко та ін. Шістдесятники утверджували прагнення до духовної незалежності, ідеали громадянського суспільства та служіння народові. Багато з них поплавилися свободою й навіть життям.

На зустрічах із молоддю незалежної України Є. Сверстюк неодноразово чув висловлений скепсис щодо неможливості в сучасних умовах проявити громадянську позицію, як зробила це свого часу молодь 60-х рр. свого часу. У відповідь на такі закиди Є. Сверстюк порівнював різні покоління: «В якомусь відношенні нам було навіть легше... У 60-ті слово мало набагато більшу вагу, ніж зараз: ми відчували великий суспільний попит на те, що ми говоримо. Я був доволі відомими уже після якихось п'яти публікацій; сьогодні “пробитися” до людей набагато важче. Отож, важко було і нам – важко і вам, але по-різному. Проте завжди рятівним залишається принцип (тут пан Євген звернувся до слів апостола Павла, які вже цитував перед тим у своєму виступі): “Нехай жодне слово гниле не виходить з уст ваших”» [8, II, с. 52].

Відповіді на запитання молодих людей Є. Сверстюк розмістив на сторінках «Нашої віри». За двадцять п'ять років існування газета стала авторитетним релігійно-культурологічним виданням, авторами якої були відомі священики, учені, теологи, письменники – справжні наставники молоді. Як редактор і постійний автор Є. Сверстюк передав наступним поколінням «естафету молоді: чесне мислення, чесна дорога до чесною цілі» [8, II, с. 522].

Сучасний філософський словник визначає цінність як «належне та бажане, на відмінну від реального, дійсного» [11, с. 707]. Цінності умовно поділяють на «нижчі», «матеріальні» й вищі, або духовні цінності [11, с. 708]. Є. Сверстюк наголошує на семантичній різниці між словами «цінності» й «вартості». У статті «Європейський вибір – вибір вартостей» він ілюструє цю різницю на конкретно історичних прикладах. «Коли говорять Європейський вибір, то здебільшого мають на увазі політичну орієнтованість у матеріальний достаток.

Насправді ж за цим поняттям стоїть вибір засадничих вартостей – вибір свободи, прав людини, закону» [6, с. 1]. Однак із притаманною йому правдивістю Є. Сверстюк застерігає: що західний світ далекий від ідеалу, він різний, і люди теж різні, «демократія часом карикатурна, «лібералізм межує з безпринципністю». «Але коли ми гово-

римо про вартості, то маємо на увазі щось глибше, що закоренилося в серцях, у свідомості, в звичках людей.

Говоримо про норми. Правові і моральні норми карбувалися віками» [6, с. 1].

Особистісні ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації людини, засвоєння певного досвіду – і власного, і чужого. Є. Сверстюк актуалізує думку Х. Ортеги-і-Гасета, що людина – це насамперед спадкоємець. Ідеться про тривалу традицію плекання моральних і духовних норм та збереження історичної пам'яті.

Серед аргументів Є. Сверстюка – численні приклади зі світової історії, думки авторитетних мислителів. Однак він зауважує, що логічні аргументи тільки вчать, а виховує й тягне за собою добрий учитель, добрий приклад [6, с. 1]. Власне, таким прикладом було життя і діяльність самого Є. Сверстюка.

Життя й різнобічна діяльність мислителя визначалися власним етичним максималізмом. «Моральна міра Євгена Сверстюка йде насамперед від його душевного складу – того, що давні греки називали етосом особистості. В нього лягли і незримі заповіді народної моралі, всотані в дитинстві з родинного і ширшого сільського ґрунту, і напружені струмені з інтелектуальних джерел (національна і світова класика, філософія), – а згодом внутрішній потяг до абсолюту в горнілі жорстоких випробувань долі остаточно викристалізувався в чітко окреслену релігійну свідомість, точніше – у християнську віру, в євангельське кредо» [2, с. 633].

Уродженець Волині, селянський син, він ніколи не цурався рідних коренів. Освіту отримав у Львівському державному університеті (відділення «логіка і психологія» філологічного факультету, 1947–1952). Педагогічну діяльність розпочав учителем української мови в м. Почаєві (1952), згодом – у с. Богданівці Підволочиського району (1953); навчався в аспірантурі Науково-дослідного інституту психології Міносвіти України (1953–1956); працював викладачем української літератури Полтавського педагогічного інституту (1956–1959), старшим науковим працівником НДІ психології (1959–1960), завідувачем відділу прози журналу «Вітчизна» (1961–1962), старшим науковим працівником відділу психологічного виховання НДІ психології (1962–1965), відповідальним секретарем «Українського ботанічного журналу» (1965–1972). 1972 р. за книгу «Собор у риштованні» (1970)

і сміливі антирадянські висловлювання Є. Сверстюк потрапив під арешт, отримавши максимальний термін – сім років ув'язнення і п'ять років поселення. Однак у далеких таборах дисидент не зламався, навпаки – його переконання тільки зміцніли.

Після звільнення прийшло й визнання. Є. Сверстюк – дійсний член Української вільної академії наук (США, 1996), лауреат Державної премії України імені Т. Шевченка (1995), президент Українського ПЕН-центру (з 1993), головний редактор газети «Наша віра» (з 1989), президент Асоціації незалежної української інтелігенції (з 1988), яка відзначає кращих українських митців премією імені В. Стуса.

Педагогічна діяльність Є. Сверстюка в післятаборовий період обмежилася кількома семестрами в Українському вільному університеті у Мюнхені, де він і захистив докторат (1992). Там науковець читав курси лекцій «Українська література і християнська традиція» та «Літературна творчість як свобода вибору». Є. Сверстюк виступав на філософські й релігійні теми в Гарварді, Мериленді, Нью-Йорку, Урбані. До слова дослідника й проповідника дослухалися в аудиторіях Рима, Любліна, Варшави, Парижа, Вашингтона, Філадельфії, Едмонтону, Торонто, Єрусалима, Праги, Любляни, Мінська тощо.

Особливо приємно згадати щирі зустрічі Є. Сверстюка зі студентами та працівниками Волинського національного університету імені Лесі Українки, почесним доктором якого він був (протокол № 7 від 28 лютого 2008 р.). В інавгураційній доповіді про Лесю Українку науковець звернувся до поняття міф (або «міту» – за правописом 1929 р.), трактуючи його «давньому властивому значенні», це переказ, який органічно поєднує історично правдиві елементи та поетичні узагальнення, образи релігійних вірувань і моральних устоїв» [7, с. 9].

Як бачимо, питання моралі невідступно перебували в полі зору філософа. На запитання кореспондента газети «Наш університет», що допомагало перенести важкі життєві випробування, Є. Сверстюк відповів: «Щоб вижити в ув'язненні, людина має створити в серці цитадель духовної оборони, більше того – вона сама повинна стати такою цитаделлю. А для цього необхідна віра й молитва як опора в усіх випробуваннях». Волинським студентам він побажав «привчатися жити у світі діалогу, мати Бога в серці, читати Святе Письмо, підійматися на вищі щаблі духовності» (Наш університет. – 2008. – № 2).

Є. Сверстюк був палким патріотом малої батьківщини – Волині. Навіть у часи засилля радянської ідеології вірив у здоровий дух

земляків. Подвижниця національного виховання Н. Коваленко згадувала випадок, коли Є. Сверстюк виступив перед освітянами Волині 1965 р. Антитоталітарна й україноцентрична промова викликала партійне засудження, низку прикрих розглядів на різноманітних засіданнях, на що Є. Сверстюк виражено резюмував: «Це ж Волинь, люди здебільшого свідомі, тому мій виступ пробудить приспане сумління» [8, II, с. 203]. Є. Сверстюк щоразу наголошував значення Волині як «колиски УПА», переконував, що саме такий край міг дати Лесю Українку: «Пам'ять про неї тут вписалася навіки і, що не менш важливо, тут якось особливо плекають її пам'ять» [7, с. 31].

Є. Сверстюк щоразу гордився, коли вручав премію імені В. Стуса волинянам, серед яких – письменник, ветеран афганської війни, шевченківський лауреат В. Слапчук, поет і видавець А. Криштальський, боєць УПА, один із керівників Норильського повстання політв'язнів ГУЛАГу С. Семенюк, співак і громадський діяч О. Положинський. Для них, як і Є. Сверстюка, з Волині починається Україна.

Національне виховання Є. Сверстюк уважав необхідною засадою формування особистості: «поза національним і релігійним вихованням нема виховання справжнього. Фактично сучасне демократичне суспільство тримається на тих самих стовпах, але при цьому наголошує принципи толерантності і ненасильства, затоптані масовізом ХХ століття» [5, с. 5].

Сучасний філософ і дисидент В. Лісовий указує, що Сверстюк уважав джерелом українсько-національної ідентичності поєднання трьох складників – народна культура, християнство, професійна культура [8, II, с. 292]. Світогляд Є. Сверстюка ґрунтується на поняттях *цінність–особа–соціальне середовище*, де поле напруги зосереджене навколо особи. Отже, свідомість особи (суб'єктивність) і дія – запорука буття засадничих цінностей у суспільстві [8, II, с. 293]. Відзначаючи метафоричність Сверстюкового стилю, В. Лісовий вирізняє ключову метафору для розуміння його особистості – це «постать, що однією рукою вказує на “небо”, а в другій тримає шпагу, націлену на ті опудала, що претендують замінити справжні розуміння і цінності» [8, II, с. 293].

Життям і діяльністю Є. Сверстюк підтвердив власне світоглядне кредо – єдність чину та слова. Центральний у спадщині філософа концепт вільної особистості в національно-духовному дискурсі. Він

не був педагогом за професією, але став просвітником за покликанням. Його ідеї вповні вписуються в контекст гуманізації освіти, яка ставить за мету всебічний розвиток особистості в єдності інтелектуального, духовного, морального та професійного аспектів.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Освіта має плекати духовність / В. Андрущенко // Наук. часоп. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – 2007. – Вип. 11 (24). – С. 3–7.
2. Дзюба І. Феномен Євгена Сверстюка / І. Дзюба // Дзюба І. З криниці літ : у 3-х т. – Т. 1. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 633–637.
3. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. Степанов. – Київ : Академвидав, 2006. – 424 с.
4. Романенко М. І. Гуманізація освіти: концептуальні проблеми та практичний досвід / М. І. Романенко. – Дніпропетровськ : Промінь, 2001. – 160 с.
5. Сверстюк Є. Відповіді на питання молоді / Є. Сверстюк // Наша віра. – 2014. – № 2. – С. 5.
6. Сверстюк Є. Європейський вибір – вибір вартостей / Є. Сверстюк // Наша віра. – 2013. – № 9. – С. 1–2.
7. Сверстюк Є. Міт Лесі Українки / Є. Сверстюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 36 с.
8. Сверстюк Є. На полі чести : у 2-х кн. – Київ : ТОВ «Вид-во “Клію”», 2015. Кн. I : Невже то я? / упоряд. О. Сінченко. – 368 с.; кн. II: Наш сучасник Євген Сверстюк / упорядник В. Овсієнко. – 600 с.
9. Сверстюк Є. Не мир, а меч / Є. Сверстюк. – Луцьк : Терен, 2009. – 500 с.
10. Смолюк І. О. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчання / І. О. Смолюк // Гуманізація і гуманітаризація математичної освіти в школі та вищому навчальному закладі.– Луцьк : Волин. держ. ун-т, 2000. – С. 9–12.
11. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарука. – Київ : Абрис, 2002. – 744 с.

References

1. Andrushchenko V. Osvita maye plekatty dukhovnist [Education should nurture spirituality]. In: *Naukovyy chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Ser. Relihiyevnavstvo. Kulturolohiya. Filosofiya*. 2007, issue 11 (24), pp. 3–7. (in Ukrainian).
2. Dzyuba I. *Fenomen Yevhena Sverstyuka* [Phenomenon Eugene Sverstyuk]. vols.1. Kiev, 2006, pp. 633–637. (in Ukrainian).
3. Stepanov O. *Psykhologichna entsyklopediya* [Psychological Encyclopedia]. Kiev, 2006, 424 p. (in Ukrainian).
4. Romanenko M. I. *Humanizatsiya osvity: kontseptual'ni problemy ta praktychnyy dosvid* [Humanization of education: conceptual issues and practical experience]. Dnipropetrovsk, 2001. 205 p. (in Ukrainian).

5. Sverstyuk YE. Vidpovidi na pytannia molodi [Answers to questions young]. In: *Nasha vira*, 2014, no. 2, pp. 5. (in Ukrainian).
6. Sverstyuk YE. Yevropeyskyu vybir – vybir vartostey [European choice – the choice of values]. In: *Nasha vira*, 2013, no. 9, pp. 1–2. (in Ukrainian).
7. Sverstyuk YE. *Mit Lesi Ukrayinky* [Meath Ukrainian Lesya]. Lutsk, 2008. 36 p. (in Ukrainian).
8. Sverstyuk YE. *Na poli chesty: u 2 kn* [On the field of honor: In 2 books]. Kiev, 2015. Kn. I: *Nevzhe to ya?* [Bk. First: Did I?]. 368 p.; kn. II: *Nash suchasnyk YevhenSverstyuk* [Bk. Second: Our contemporary Eugene Sverstyuk]. 600 p. (in Ukrainian).
9. Sverstyuk YE. *Ne myr, a mech* [Not peace, but a sword]. Lutsk, 2009. 500 p. (in Ukrainian).
10. Smolyuk I. O. Psykholoho-pedahohichni osnovy humanizatsiyi navchannya [Psycho-pedagogical foundations humanization of learning]. In: *Humanizatsiya i humanitaryzatsiya matematychnoyi osvity v shkoli ta vyshchomu navchal'nomu zakladi* [Humanization and humanization of mathematics education in schools and higher education]. Lutsk, 2000, p. 9–12. (in Ukrainian).
11. *Filosofs'kyu entsyklopedychnyy slovnyk / za red. V. Shynkaruka* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kiev, 2002, 744 p. (in Ukrainian).

Игорь Коцан. Идеи Евгения Сверстюка в контексте гуманизации образования. Проанализировано наследие Е. Сверстюка в аксиологическом аспекте. Выяснено, что иерархию субъективных ценностей философа и правозащитника венчает независимая личность в национально-духовной парадигме. Определяющими в мировоззрении Е. Сверстюка есть концепты свободы, достоинства, добра, истины в свете христианской морали. Личную свободу он трактует как право выбора и тесно связывает со свободой целого народа. Достоинство ставит выше жизни. Только свободная личность с чувством собственного достоинства способна постичь общечеловеческие идеалы добра и истины. Национальное и религиозное воспитание считал необходимыми принципами формирования личности. Прослежено концепции Е. Сверстюка в контексте гуманизации образования, которая ставит целью всестороннее развитие личности в единстве интеллектуального, духовного, нравственного и профессионального аспектов.

Ключевые слова: гуманизация образования, ценностные ориентации, моральный авторитет, духовность, личность.

Ihor Kotsan. Eugene Sverstyuk ideas in the context of humanization of education. E. Sverstyuk heritage is analyzed in the axiological aspect. It was identified that hierarchy of subjective values of philosopher and human rights activist is augmented by the independent identity in the national and spiritual paradigm.

Concepts of freedom, dignity, kindness, grain of truth in terms of Christian morality are determining in E. Sverstyuk outlook. He treats personal freedom as the right of choice and links it with the freedom of the whole nation. Dignity has much higher position in life. Only a free person with the feeling of his/her own dignity is able to understand the universal ideals of goodness and truth. National and religious education is considered as the essential principles of personality formation. E. Sverstyuk concepts are traced in the context of humanization of education, which purpose is a comprehensive development of personality in the intellectual, spiritual, moral and professional aspects.

Key words: humanization of education, values, moral authority, spirituality, personality.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2016 р

УДК 821.161.2

Тереза Левчук

ЗМІНА КРИТЕРІЇВ ХУДОЖНОСТІ В ЕСТЕТИЦІ ШІСТДЕСЯТНИЦТВА

Концепцію соціалістичного реалізму суттєво підважили шістдесятники. Саме їхнє уявлення про мистецтво й літературу окреслює ті параметри культури, які сприймаються як сучасні. На матеріалі праць філософа та літописця доби Є. Сверстюка, літературознавця-теоретика М. Коцюбинської, критика та ідеолога І. Дзюби простежено зміну критеріїв художності в естетиці шістдесятництва. Етико-естетичні позиції шістдесятників дають підстави говорити про елітарність української літературознавчої науки.

Ключові слова: критерії художності, естетика, шістдесятництво, словесний образ, поезія.

Явище шістдесятництва як естетичний, соціальний та психологічний феномен давно оформилося в самостійний дискурс. Різномасштабне дослідження його концепцій маємо в розвідках В. Дончика, Г. Касьянова, Ю. Коваліва, І. Кошелівця, Е. Соловей, Л. Тарнашинської, Олі Гнатюк, О. Пахльовської, А. Погрібного. Осмислення покоління найперше відбулося у працях його представників – І. Дзюби, Є. Сверстюка, М. Коцюбинської, М. Ільницького, Б. Гориня та ін.

Осягаючи явище з висоти власних культурологічних видкоколів і часової дистанції, Євген Сверстюк писав: «Шістдесятники – велике